

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותה יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

האינסטינקט הרליגיוזי וביטויו בחלומות דתיים

(הרצאה בכנס האיגוד הישראלי לפסיכותרפיה. 2000).

רות נצר

"אמר ר' עקיבא [על אלוהים]
כביכול כמותנו הוא והוא גדול
מכל
...וסבר קלסתר פניו
כדמות הרוח וכצורת נשמה"

(היכלות זוטרת' 25-26)

אני מוצאת עצמי מתקשה לדבר על הרגש
הרליגיוזי מבלי לומר דברי הקדמה, כמעט
התנצלות -
ההרצאה הזו נכתבה בעיצומם של ימי
האינתיפדה. הפער בין המציאות הקשה, ובין
העיסוק 'הערטילאי' ה'לא מציאותי' שלי
בחלומות דתיים גרם לי להרגיש אי נוחות. אבל
מהי המציאות? והתשובה שבאה מתוכי, היתה,
שכשהמציאות היא הכורח להתמודד עם החרדה

הקיומית, דווקא אז מתבקש מאחז בכוחות הנפש הגרעיניים הרוחניים ביותר, מהעצמיות שהיא בצלם אלוהים.

והקדמה נוספת -

ראשית, אין לזהות את הרגש הרליגיזי האוטנטי עם הדת, שהיא אורח חיים מוסדר, ושבה החוק והתאוריה הקולקטיביים מאיימים לעמעם את הרגש והבחירה האישיים. לא על זה אדבר.

שנית, דברי ניזונים מתפיסת הנפש של יונג שהכיר ברליגיזי כתשתית הנפש. יונג סבר שהצורך להתמסר לאמונה או הכרה בכוח מרכזי הגדול מהאדם, כלומר, מהאגו - הוא צורך קיומי. אבל מהו הגדול מהאגו? - בנסוח אחד - הוא הלא-נודע האלוהי, האל הנסתר-הנעלם, הרז, המסתורין. בנסוח אחר הוא הלא-מודע הפסיכולוגי, הלא-מודע הקולקטיבי שבוקע מבעד ללא-מודע האישי, או העצמי. כל אלה הם תחומי חוויה בה אנו משותפים עם 'הנפש הגדולה', 'הזכרון הגדול' (ניסוחים של ייטס ושל בורחס) והאחדות הגדולה האוקיאנית הטרנצנדנטית. כשבתוך אותו תחום שעבורנו הוא בלתי ידוע גנוזה הידיעה העליונה. המודעות העליונה, ההשגחה העליונה. התופעה של הכינויים הרבים לבלתי ידוע מתקמת הן בפסיכולוגיה והן בתאולוגיה, והיא מגלה את מוגבלות התודעה האנושית אל מול הגדול והמופלא ממנה. מהי הנפש הגדולה? אלוהות? לא-מודע? עצמיות? - כל אלה סמלים, או מלים, שהן צלעות של הגביש האחד.

האם הדת והפסיכולוגיה עוסקות באותה טריטוריה או שיש הבדל מהותי בין טריטורית הנפש שהפסיכולוגיה עוסקת בה לבין זו שהתאולוגיה עוסקת בה? כלומר, האם אלוהים הוא מחוץ לנפש האדם או כלול בה? אנו בתוך מעגליות שבה את מטפורות האלוהות אנו מנסים לנסח באמצעות הנפש, והנפש עצמה נחוית במטפורות של אלוהות. בשפת האלכימאים, אנו מנסים "להבין את הבלתי נודע באמצעות הבלתי נודע".

העמדה של פחד והיקסמות כלפי הכוחות הלא-מודעים בנפש - מקבילה ליראה וההיקסמות כלפי האלוהי בעולם. לעתים יונג מזהה את הלא-מודע הקולקטיבי עם האלוהים. אבל בדרך כלל יונג רואה בעצמי את 'צלם אלוהים'. כשהארכיטיפ של האלוהים, כלול בארכיטיפ של כוליות הנפש כעצמי. הארכיטיפ המרכזי של השלמות-כוליות-אחדות הוא זה שאפשר לקרוא לו העצמי, או האלוהי. יונג מתיחס רק אל הדימוי הארכיטיפי של האלוהות שבנפש האדם. (אף על פי שבחוויות שלו, כפי שהם מובאים בזכרונותיו, לחווית האל שלו יש איכות

של חוויה אוביקטיבית, אבל יש לזכור שיונג כינה את הנפש הקולקטיבית - נפש אוביקטיבית)

את הנפש, את הנשמה ואת אלוהים איש מעולם לא ראה. החוויה הרליגיוזית גדולה מכל פרשנות. ומגיעה אל האדם בתיווך עצמיותו שאינה אלא המראה בה תשתקף עצמיות יקומית גדולה יותר שהיא מעבר למקום כלשהו.

לדעתו של יונג נזירות רבות נגרמות משום שהנשמה איבדה את משמעותה, כלומר, משום התעלמות האדם מהצורך המשמעותי והמעניק משמעות, של הרגש הדתי (אניאלה יפה, תלמידתו של יונג, מכנה את תורת הנפש שלו - מיתוס המשמעות). אמונה דתית אינה משחררת מקונפליקטים נפשיים ואינה פוליסת ביטוח לחיים שלווים. אולם היא מעניקה לחיים ממד נוסף. ויקטור פרנקל (1985) אומר שיש מטופלים שלא ישתפו עם המטפל את רגשותיהם הדתיים משום החשש שלא יובנו, שלא תהיה הזדהות אמיתית עם רגשותיהם, או אפילו שהמטפל יתיחס לאמונתם כאשליה והבלים (נוסח פרויד). פרנקל מציין שרק מטפל דתי יכול להביא את הדת אל הטפול, אלמלא כן יהיה זה תימרון ברגשותיו של המטפל והשפלתה וביזויה של הדת לכלל אמצעי גרידא למען שיפור בריאות הנפש.

לדעתי, גם הפרשנות (הנאמרת או לא נאמרת) של המטפל, לפיה האלוהי הוא דימוי, סמל או ארכיטיפ (נוסח יונג), או תחליף אב (פרויד) - כל פרשנות שהיא, הופכת את הרגש האישי ביותר לאל-אישי, וכך היא עשויה לפגוע בליבה הרגישה ביותר של החוויה הרליגיוזית הלא ניתנת למבע.

לעומת צנעת הפרט שחשים כלפי הרגשות האינטימיים הדתיים העמוקים ביותר שיש לנוצרם בסוד הפרטי בין אדם לעצמו, משום קדושתם הטבעית, יש גם את ההפך; וון פרנץ (1980) אומרת שאין חויה דתית בלי צורך לספר אותה, והיא רואה חשיבות שהחוויה הדתית הגדולה תזרום למציאות, תתוסף לחוויה המשותפת של אנשים אחרים שיתעשרו ממנה, ותשתלב עם זרם החיים.

*

פעמים רבות תחושת הפלא וההשתאות בפני המסתורין של החלום, החזיון וההשראה הם עצמם בעלי איכויות של חוויה דתית. וון פרנץ אומרת שכאשר אנחנו מפנים את האדם להקשיב לחלומותיו, אל בת הקול הפנימית, שמקורה בלא-מודע, זו כבר עמדה דתית. אנחנו נדבר כאן על ההשתקפות של החוויה והרגש הרליגיוזי מתוך חלומות, אף כי רובם מפעימים

כל כך, שדומה שאין צורך ואי אפשר לומר עליהם דבר. כוחם החווייתי של החלומות הדתיים חודר מעבר ליומרות התודעה להיות אדוני פשר החלום. אביא כאן מתוך חלומות מיוחדים ומופלאים מאד שנאספו אצלי במשך שנים רבות. חלומות דתיים הם נדירים. יותר מחלומות אחרים הם עמידים מפני השכחה (אף כי יש שהפקידו בידי את חלומם; אני זו שהתפעמתי מהחלום, ואילו הם שכחו אותו). שמרתי חלומות אלה כאוצר, ידעתי שיבוא יום שאעביר אותם לרשות הכלל, שאליו נועדו. חלומות גדולים באים מהמאגר של הנפש הגדולה, שהיא נחלת הכלל. לכן, כמו פרחי בר, אינם שייכים לאיש, גם לא ליחיד שדרך חלום דיברו; נפשו לא היתה אלא כלי מתווך, כדי שיבקיעו אל הטריטוריה של התודעה הכלל-אנושית המצפה לידע הזה. וכך החלומות שבאו מרשות הכלל (הלא-מודע הקולקטיבי) שבים אל רשות הכלל (המודע הקולקטיבי).

אשה חלמה שהיא רואה גל ענק ירוק ללא מים, שבא מצד ימין ועליו כתוב - "אהיה אשר אהיה". המים הם כוח טבע ראשוני, ומסמלים את הלא-מודע. בחלום, מתגלה שם האל, כאדוני הים, כבוקע ומתגלה מהלא-מודע, ומסמן אותו, כמו כתובת על הקיר. כמו שכתוב במקורותינו - "מקולות מים רבים אדיר במרום אדוני".

דרייפוס (1996), שמביא את החלום הזה, כותב: "האשה הזו שהיא יהודיה, שנחשבת חילונית, מחפשת בעצם משהו דתי בתוך נשמתה, וכך היא מתקשרת באמצעות החוויה של חלומה עם משהו רוחני... חשוב מאד להדגיש שמדובר כאן בתוכן רוחני עמוק ואוטנטי שעלה מתוך נשמתה ולא בחומר שהיא קראה אודותיו או שמעה עליו כתוצאה מחשיפה למקורות... היא נמצאת בדרך להגשמתה העצמית, דהיינו בדרכה האישית היא נקשרת לישות עילאית שאנו קוראים לה בצורה הפשוטה אלוהים". דברים אלה נכונים גם לחלומות דתיים של אנשים חילוניים אחרים.

יונג אומר שחלומות גדולים הם "חלומות גדולים של יופי מיוחד, או של אימה דמונית או של חכמה סתומה... ברגיל גונזים הבריות חולמות כאלה כסוד יקר, ובדין הם נוהגים כך. חלומות אלה חשיבות יתירה נודעת להם בשביל איזונו של היחיד, והם מתקיימים בו שנים רבות כעין תמרור של רוח. אין כמעט תקווה לפתור חלומות כאלה בדרך רדוקטיבית, משום שערכם ומשמעותם הממשיים גנוזים בהם עצמם. הרי הם כמעין חוויה רוחנית המסרבת לכל פשר שכלי". (יונג 1976, ע' 50). מחלומות כאלה החולם מתעורר וחש כמו יעקב שהקיץ מחלמו - אכן יש אלוהים במקום הזה ואנכי לא ידעתי. ה'מקום הזה' היא נשמתו. המלאכים

העולים ויורדים בסולם בחלום יעקב מבטאים את חווית החלום כמקום מפגש עם חמרי נפשו האלוהיים. אין פלא שבעולם העתיק חלומות נחשבו לדבר האל. וכך החלום הוא בבחינת "מבשרי אחזה אלוה".

בפשר הפסיכולוגי של החלום הדתי אנחנו מנסים לאפשר את האינטגרציה של החמרים הנפשיים-רוחניים-דתיים. יש חלומות שנראים כנועדים במפורש למפגש עם הרגש והמהות הרליגיזיים החיוניים לנשמת החולם. תמיד חשוב שהחוויה הרוחנית-דתית של החולם תאפשר לו להמריא אל חווית מקורו העליון, אבל לא תנתק את החולם ממציאותו האנושית, מהדילמות העכשויות של חייו. כמו לגבי כל חלום, מתקימת כאן השאלה, למה החלום הופיע עכשיו דווקא, איזה תיקון בחד-צדדיות של התודעה החלום מנסה לעשות, ומה משמעותו הסוביקטיבית לחולם המסוים. החלומות הדתיים, כמו חלומות אחרים, נועדים לשרת את ההתפתחות הנפשית - האינדבידואציה של האדם. אנשים שמורגלים במטפורה דתית וחיים אותה יטו יותר לחלומות המדברים במטפורה דתית. אולם מפתיע עד כמה מופיעים חלומות כאלה אצל אנשים שהרליגיזיות כל כך זרה לתודעתם, והם דוחים את החלום, בטענה ש"חלומות שווא ידברו". פעמים אחרות הם נפתחים לרגש הדתי שהכירו פעם וזנחוהו, או שמעולם לא הכירו אבל נשמתם הכירה, והוא שב ומתדפק מבין החרכים, ומעורר ערגה עתיקה. יונג מציין שהאינדבידואציה ושאלת המשמעות הרוחנית הם בעיקר בחצי השני של החיים. אולם החלומות הדתיים שפגשתי, ואביא כאן, מתרחשים בכל הגילאים, כפי שנראה גם בהמשך.

אשה צעירה בעת מצוקה רבה חולמת: "אני מפקחת על בנית בית. קושרים סביב הבית חבל שמחבר אותו אל האדמה, בכל פעם שמתקשים במלאכת הבניה אני צועקת 'אלוהים אלוהים' ואז החבל מתהדק והבית מתחזק אל היסודות באדמה". אשה זו, שבאה מבית חילוני, מקבלת סיוע מהמרכז הפנימי שמפקח על התגבשות עצמיותה. כשהיא "צועקת", בהתכוונות רגשית חזקה, שמגייסת את הכוחות הפוטנציאליים, כשהיא מתחברת לאלוהי האינטגרטיבי בנפשה, אז כוחות בית האגו הנבנה מקבלים תמיכה ולכידות אל יסודותיו, מהמרכז של העצמי, המפקח על התהליך כולו. אל החלום הזה חזרנו שוב ושוב בתהליך הטיפול, כדי להזכיר למטופלת את חלקה בהתכוונות, ואת "הצעקה", בבחינת 'ממעמקים קראתיך אדוני', שמסוגלת לגייס את הכוחות האלוהיים בקרבה למען לכידות הנפש המאימת להתפרק. (ר'נ מברסלב אומר - "מכל הדברים צועק כבוד השם יתברך, כי מלוא כל הארץ

כבודו". שבחי ושיחות הר"ן, ע' נב.).

הופעתם הספונטנית של סמלי שלמות-לכידות-אלוהות, ביצירה או בחלום, אינם דווקא ביטוי או הבטחה להגשמתם העתידה, אלה הם מורים על התכוונות לשלמות שהיא תמיד מעבר להשגתנו. לאפשרות של סדר ולכידות, לאפשרות הפעלת כוחות המרפא והאינטגרציה של העצמיות שמקורה נחוה כאלוהי. סמלי השלמות (שמוכרים גם כסמלי האלוהות) נוטים להופיע בנפש היחיד בעתות מעברים, כשהוודאות מתערערת ויש צורך בהנחיה ואיזכור של השלם החבוי בפנים, כתשתית של הנפש. סמלי העצמיות השלמה שמופיעים ספונטנית בחלומות הם בעלי עוצמה ומפעימים, ומביאים עמם משהו מחויות העדר הזמן של מה שעומד מעבר להכרה.

הכל מכירים את הכרזתו של ניטשה (1976) בסוף המאה ה-19, על מות אלוהים. אבל כמה יודעים את זעקתו המרה! "אנחנו רצחנו אותו!.. היכן נעלם אלוהים? ... במה נתנחם". הכרזתו של ניטשה על מות אלוהים היא מות המודעות לאלוהים בנפש האדם המודרני, שנהיה מעתה מנוכר לעצמו. אם אפשר לרצוח את האל משמע שהוא קיים. כלומר, הרגש הרליגיוזי קיים. לכן אפשר להדחיק אותו. וגם לשלם את המחיר. הפסיכואנליזה נוסח פרויד, בעקבות ניטשה, הדחיקה את קיומו של האל והפכה אותו לכן חורג, (או בנוסח של פרנקל, לאל הלא-מודע), וטענה שאלוהים הינו סובלימציה של דחפים יצריים. וסמל תחליפי של האב. כך האדם נותר בעל נפש בלבד (כשלעומת זה בקפלה האדם בעל חמש דרגות - נפש-רוח-נשמה-חיה-יחידה). הקומוניזם והפסיכואנליזה גרשו את הרשות לרליגיוזיות, בטענה שהינה אופיום להמונים, אשליה.

יונג (1993, ע' 148) סבר שדבקותו של פרויד בחשיבות המין כגורם מרכזי, כארכיטיפ מרכזי בנפש, הינה בעלת להט דתי, ושלמעשה פרויד ברח מהצד המיסטי של אישיותו. יונג הכיר ברגש הרליגיוזי כאינסטינקט וארכיטיפ מולד בנפש האדם ולא כתחליף וסובלימציה לדחפים יצריים. בנוסח של בינצוונגר (אצל פרנקל. 1985 ע' 67); "אנו יכולים לדבר על דחף דתי",

הדחקת התיפקוד הדתי בתרבות המערבית אחראית, לדעת יונג, להדחקת הליבידו של האי-רציונלי "משירד התיפקוד אל הלא-מודע הריהו פועל משם פעולה הורסת ללא-מעצור כמו חולי חשוך מרפא", ברמה אישית וחברתית. הסמלים הדתיים הכרחיים, לפי יונג (1995, ע' 25) לא רק עבור נפש של יחידים, אלא לתרבות בעולם. הרוח היוצרת תרבות משתמשת

בסמליות דתית, ו"במקום שהעלוה קרבן לחוסר בינה עתידים החיים להשתבש שם". ע 74) פרנקל יוצא נגד טענתו של פרויד שהדת היא הנוירוזה האוניברסלית הכפיתית של האנושות, וטוען כנגדו "שנוירוזה כפיתית עשויה בהחלט להיות דתיות חולנית...כשמדכאים את המלאך שבנו, הוא הופך לשטן...דתיות מודחקת מתנוונת ונעשית אמונה טפלה" (שם ע 73). למעשה יונג אומר את ההפך מפרויד. פרויד חשב ששורש הבעיות הנוירוטיות הוא הדחקת המין, ואילו יונג חשב ששורש הבעיות הוא הדחקת הרליגיוזיות.

יונג מספר על צעירה יהודיה שסבלה מחרדה ממושכת. הוא הכיר מחלומותיו שלו שבעייתה קשורה בתסביך אב בלתי רגיל. בשיחותיו איתה ראה שאין לה תסביך אב, ולכן שאל על סבה. התברר שסבה היה רב חסיד שהיה כמו קדוש, אבל היא זלזלה בזה ואמרה שאלו הם דברי הבל. יונג אומר לה: "עתה אני מתכוון לספר לך דבר מה שאולי לא תוכלי להבין. סבך היה צדיק. אביך המיר את דתו. הוא בגד באמונה היהודית ונטש את אלוהיו. והנוירוזה שלך נובעת מפחד האל אשר נפל עליך". יונג ממשיך ואומר שדבריו היכו בה כברק. בלילה הבא הכיר מחלומו שטמונה בנפשה ערכיות רוחנית גבוהה; בחלומו הוא מושיט לה מטריה שהיא בקשה ממנו והוא כורע על ברכיו לפניו כמו לפני אלה. הוא מספר לה על חלומו ובמהרה חלפה הנוירוזה שלה כלא היתה. החלום הראה לו שמתחת לחיים השטחיים וחסרי המשמעות שלה, של אינטלקט, אהבהבים ובגדים - היתה בה קדושה. "לאמיתו של דבר היא היתה בתו של אלוהים ונועדה למלא את רצונו הסודי. היה עלי לעורר בה רעיונות דתיים ומיתיים, מכיוון שהשתייכה לאותה קבוצה של אנשים שלגביהם פעילות רוחנית היא הכרחית. בדרך זו קיבלו חייה משמעות...יראת האל הביאה לה את המרפא". (1993 ע 138). יונג מציין שרוב הפצינטים שלו היו אנשים שאיבדו את אמונתם ושהלא-מודע מביא את הסימבולים שחסרים לנפש. ואמנם קיימת שונות גדולה בין אנשים בקצב השינוי וביכולת להטמיע את משמעות הסמלים והרגשות שבחלומות (כולל הסמלים והרגשות הדתיים), ולא תמיד החולם מסוגל להבין את משמעותם הסימבולית ולהקשיב להם באמת. גם החלומות הבאים הם התודעות לדתיות מודחקת. אשה חולמת: "סבתי מספרת לי שהגיע מחוץ לארץ קרוב משפחה שלא ידעתי על קיומו, והוא איש דתי, אני מתרעמת שלא סיפרו לי עד כה על קיומו". חלום זה היה חלום מתוך סדרת חלומות של אשה חילונית שחלומותיה הביאו לתודעתה את ההכרח להכיר בחלק נפש, "קרוב משפחה", לא ידוע לה עד כה, שהוא האלמנט הדתי. לאחר שנה היא חולמת חלום נוסף:

אני הולכת לחצר של הרבי, לבקש שיטפלו בעוולה שנעשתה לי. הרבי היה חולה קשה והוא מחלים. כעת בית הרבי מלא אנשים, חיים ושמחה. אמי מנהלת את משק הבית. הרב רץ לקראתי והוא ילד קטן, כולותום ומתיקות. אני מחבקת אותו כבן אהוב. הוא חי בבית אמי, נשוי לאחותי. אני מתעוררת עם משפט מהתפילה: "צורי ולא עוולתה בו".

הרב מסמל את מורה הדרך אל מרכזיות הנפש הרליגיוזית, העצמי. זה חלום של שמחה ואהבה. זה חלום תיקון של החלמת הרגש הדתי (הרב מחלים ממחלתו הקשה). המשפט המסיים הוא תשובה למשפט הפותח. ההכרה ברגש הדתי מתקנת את העוול לנפש שהתרוקנה ממשמעותה. אולי גם לעוולות אחרות של חייה.

למרות הכרזתו של ניטשה, והכחשתו של פרויד, נכתבים בתחילת המאה העשרים שני ספרי יסוד חשובים על חשיבות הרגש הדתי: 'הקדושה', ספרו של רודולף אוטו בשנת 1917, ו'החוויה הדתית', ספרו של הפילוסוף-פסיכולוג האמריקאי ויליאם ג'ימס, בשנת 1902, שחוקר בהעמקה את החוויה הדתית ומשמעותה לנפש היחיד. בתחילת המאה נכתבו ספרי האנתרופולוגים העוסקים בחקר חשיבות הדת, כמו מלינובסקי, אוואנס, אליאדה, קמפבל, וקרני (שלושת האחרונים הושפעו מאד מיונג), שהעמיקו את יחס הכבוד לתרבויות הקדומות והשבטיות שחיות את המיתוס והחוויה הרליגיוזית-הדתית-בראשיתית בפשטות בלתי אמצעית.

הרגש הדתי כרוך בתחושה של השגחה פרטית, וקריאה למימוש הגורל האישי-האינדבידואלי של היחיד בבחינת בנו יחידו הנאהב (והמיוסר) של האל. רודולף אוטו כותב: "לאורך כל קורותיו מבחין האדם בציר הבורר והמנחה...מיד ההשגחה העליונה המכוונת את צעדיו מראש" (ע 97-98). מטופלת אומרת – "אני כבר לא מאמינה באלוהים מפחיד שיעניש אותי אם אני לא צמה ביום כפור. אבל אני מאמינה שיש משהו, שלא סתם באתי לעולם, שלא סתם קורים לי דברים, שאני במסע - לא, זה לא אלוהים טוב במקום אלוהים רע שהיה קודם, אלא עכשיו זה אלוהים האמיתי".

החלום הדתי הגדול הוא יצירה רוחנית שחורגת מיצירתיות רגילה, ואינו מאפיין רק אנשים יצירתיים במיוחד. משום הוויתו הטראנספרסונלית, החלום הדתי נחוה, כמעט תמיד, כמתת-אל, כאישור למשמעות הרוחנית העמוקה של חיי היחיד בתוך ההקשר הגדול יותר, וכקריאה למימוש המהות הרליגיוזית של הנפש, שהיא בבחינת נשמה. האל קורא לאדם - אַיִךְ? לפעמים האדם, כמו יונה בורח מפני הקול הזה הקורא לו אל מה

שהוא זקוק לו ביותר. והוא מסרב לקריאה עד כדי כך שאף אינו מסוגל לשמוע אותה, כי כל כך גבהו מחיצות הנפש, ונעכרה עדשת הזכוכית. ככתוב באיוב: "הן יעבור עלי ולא אראה; ויחלוף ולא אבין לו" (איוב ט, יא).

חלום של אשה צעירה שאינה מורגלת בדימויים דתיים בעולמה החילוני: "הייתי על גג. ראיתי מגילה פתוחה, ובה פסוק באתיות גדולות: "אלוהים קרא לכל דבר בשם". כשהסתכלתי טוב ראיתי שבהתחלה היה כתוב 'אלוהים קרה' והה' שונתה לא': 'אלוהים קרא'. ואז הא' הפכה לציור של מרכה עם סוסים ובמרכבה ישב איש בעל זקן ארוך, כמו דמות מן התורה. מישהו עמד לידי ואמר: "את מבינה, זאת הפרידה". החלום מסייע לה להפרד מחיים נטולי תודעה, של מקריות, בהם הכל קורה, לקראת חיים של אחריות מודעת, בהם האדם קורא בשם ההתרחשות.

כקריאת האל לאדם לפתח את נפשו ורוחו כפי שנועדה להיות. חלום במוטיב זה מובא אצל פרנקל (1985 ע 44): החולמת הולכת אל כנסיה שנראית עזובה. הכנסיה מופצצת כולה, הגג קרס פנימה ורק המזבח נותר על מקומו. השמים הכחולים זורחים דרך הגג הפתוח והאוויר חפשי. היא נמלטת החוצה, "בקתדרלה עצמה חשוך, אבל אני יודעת שאלוהים נמצא שם". היא מחפשת כניסה, רצה דרך מעברים צרים. בסופו של דבר היא מחזיקה אצלה קופסה ועליה הכתובת "אלוהים קורא". החולמת אומרת על החלום: "בדרך אל הפסיכיאטר שלי אני עוברת ליד הכנסיה והרבה פעמים כשאני עוברת על פניה אני מהרהרת; אני בדרך לאלוהים - לא ישירות דרך הכנסיה, אלא דרך הפסיכותרפיה". פרנקל אומר שאם שמואל הנביא, בעודו נער התקשה לזהות שהקול הקורא אליו הוא קול אלוהים (תחילה שמואל חושב שעלי קורא לו), מה פלא שאנשים חילוניים יתקשו לזהות שהם נקראים להכיר במה שהוא קורא לו "האל הלא מודע". קריאה רגשית זו יכולה להתרחש בתוך בית התפילה המסורתי, או דווקא כשהוא נפרץ, גגו קורס והוא פותח את האדם למפגש בלתי אמצעי עם שמיו הגבוהים. הרגש הדתי הטבעי הוא חלק מטבעו של האדם, והוא שייך לחוויתו את הטבע והיקום ככוחות אלוהיים, לחווית אחרות היצורים הנושמים את פעימת לב החיים. בחלום של אשה היא רואה גזע עץ שנראה כמו בית, עם פתחים מקושטים וקירותיו מכוסים עלעלים היא רואה שם אנשים שרים תפילות, כמו קיסוס המכסה קירות בית שהוא היכל תפילה ונאמר לה שהיא תרגמה אותן. החוויה הדתית צומחת בחלום הזה מהטבע עצמו.

כששבים היום וממרקים את המטבע השחוק של שם אלוהים מגלים שהוא מטבע זהב. אכן הדחף הדתי שב, כמו עוף החול שמתחיה מאפר שריפתו. הדתות עצמן מתחדשות בדרך כלל על ידי קבוצות חדשות שמדגישות את האלמנט החווייתי של הרגש הדתי, מתוך התנסות ישירה בחוויה, שמבקשות להענות לכמיהה - המתוארת בתהלים - "מתי אראה פני אל חי". בדרך כלל אלה כיוונים רגשיים-מיסטיים, שמדגישים את השירה, הריקוד, המוסיקה, הצעקה. (כמו בחסידות, חב"ד, וקרליבך, וכמו אצל הסופים, המיסטיקנים האיסלמיים) - משום קרבת הרגש החווייתי האמיתי לעצמי האמיתי, כמו המשפט בתפילה - "בית אלוהים נהלך ברגש". זכור לי אדם שחזר בתשובה, שסיפר לי שמה שמשך אותו לבית הכנסת זאת הרשות, סוף סוף להרגיש ולבטא בתפילה ובשירה של התפילה את הרגשות העדינים והעמוקים ביותר, שעד אז התביש בהם.

סמלי האלוהות מתגלמים באלים של כל תרבות, ובדמויות הרוחניות המקודשות לתרבות, שנחשבות נושאי דברו של האלוהים. אצל יהודים ההתגלמות של האלוהי יכולה להיות בדמות משה, אליהו, או רב גדול, אצל יהודי צפון אפריקה זה הצדיק המקומי, במזרח יהיה זה בודהה ובנצרות ישו ומריה. וכך הלאה. כך הם יופיעו בחלומות כשליחי העצמי המקודש. אבל פעמים רבות מחפשים את הקשר המחודש אל המקור הרליגינזי באמצעות דתות מתרבויות אחרות ורחוקות, וכך משליכים על האחר-הזר-הלא-ידוע הרחוק מאתנו - את האיכויות של הלא-מודע אשר בו טמון אוצר הנפש. ודרכן יכולים לחוות את הרליגינזי הלא-נודע עד כה.

אשה שעזבה את היהדות החרדית ונהיתה חילונית לחלוטין, איבדה כל אמונה, ונהיתה עוינת לדת, חולמת שהיא רואה במרתף ביתה את פסל בודהה. נראה שעמקי נפשה מבקשים להשיב אליה את הרוח הרליגינזית השוכנת עמוק במרתף הנפש, ודווקא באמצעות אל מתרבות אחרת שאין לה עוינות כלפיה.

אחד המשלים היפים של ניקולס קוזנוס, התאולוג הנוצרי מהמאה ה-15, הוא המשל על אלוהים שהוא 'האוצר שאין לו סוף' שהאדם ימצא בגנו. אשה שמבקשת להסתייע בטרפיה נפשית מבלי שתדע לזהות למה בעצם באה, חולמת בתחילת הטפול שהיא נוסעת בשביל, ואז הדרך נחסמת, ואומרים לה שעליה לשוב אל בית ילדותה כדי לקחת משם כד, וכשהיא שואלת למה, אומרים לה שהסיבה דתית. לאשה זו אין שום יחס לדת ולרגש דתי. אבל עמקי נפשה יודעים שהסיבה והמקור להתפתחות היא הדחף הרוחני והמחויבות

הדתית במהותה למימוש המלאות של כוליות הנפש, שהפוטנציאל שלה כבר טמון היה בראשית ילדותה, לשם עליה לשוב, ולהתמלא, למלא את הכד, בכל מה שהחיים הביאו לה.

בתקופה מסוימת כשפגשתי חלומות דתיים אצלי ואצל אחרים, בהתפעמות ותדהמה, אבל גם בספקנות, חלמתי את הטקסט הבא : - "ירָאָה ולא פיקציה". הטקסט הקצר התמציתי שנחלם, כמו כתובת על הקיר, חייב אותי לפנות מקום מלא לתחושות העמוקות של יראה שעוררו בי החלומות הדתיים, ולקבל אותם כאמת נפשית-רוחנית מחייבת, ולא לברוח מפניהם ולבטל אותם כפיקציה. החלום הופך את הבריחה ל'אברח ממך אליך'. ההרגשה הדתית מכוונת אל השלם האלוהי וגם נובעת ממנו. היא יכולה לנבוע מהטבע, מאמנות, מתפילה, מחזיון, מחלום, מחוויה פרפסיכולוגית. לפעמים היא נפקחת מתוך מצבי משבר; החלום הבא נחלם על ידי נער, אחרי מות אמו. בחלום הוא רואה דמות גדולה תופשת את אביו מאחור ואומרת לו: 'מי הגדול מכולם?' והוא עונה: 'אלוהים'. אבל הדמות לא מרפה וממשיכה לשאול: 'מי הגדול מכולם?' ואז הוא רואה כתובת קטנה: 'התורה'. ואז הדמות משחררת את אבא. (נצר 2000) נראה שהדמות בחלום מבקשת לבסס בעבור החולם את הקשר לרליגיוזי בנפשו דרך התורה. לא באופן ישיר עם אלוהים זכרי מופשט טרנסצנדנטי, אלא דרך התורה, שמסמלת גם את השכינה, היסוד האמהי-נשי באלוהות. דומה שאיזו נשמה גדולה לא נודעת מעל, אולי נשמת האם בעצמה, אולי נשמתו שלו (האנימה), באה להכין את הבן לחיים, ולחזק אותו ברגע הקריטי מול המוות.

יש פעמים, כמו שויליאם ג'ימס אומר - החוויה האלוהית באה כנס, כפתאום. כמו התאהבות. הוא טוען שגיל הנעורים מועד לחוויה דתית. כך היה בחלום הבא; נערה שאין לה שום קשר לעולם הדתי (אם כי ג'ימס מציין שדווקא בגיל הסער ופרץ של הנעורים יש פתיחות מתוך חיפוש דרך, לחוויות רוחניות-רליגיוזיות גדולות. גם החלום הקודם נחלם על ידי נער) רואה שקיעה מרהיבה שמעוררת בה תחושת התעלות ואז היא חולמת: "אני פוגשת איש מבוגר לבוש גלימה. הוא רוכב על אופנים ומציע לי לבוא איתו. אנחנו נכנסים אל בית כמו היכל מלא חדרים. אנחנו עוברים מחדר לחדר. בכל חדר, ברגע שאנחנו נכנסים אליו, נדלק פתאם אור גדול מאד, ורואים סצינה תנכית. כך זה קורה בכל

חדר. עד שאני מרגישה שזה כל כך גדול, שאני לא יכולה יותר, ומתעוררת". האיש הוא מורה דרך רוחני, שמנחה אותה, במסע מעברי, לחוויה דתית חזקה שמגולמת הן באור הגדול הפתאומי, והן במקורות התנכיים. כשדיברנו שוב על החלום, אמרה - גם ללב יש חדרים. ובמשפט הפשוט הזה הפכה ההתגלות המיסטית כביכול, באיזושהיא טריטוריה עליונה - למפגש שלה עם חוויות רוחניות דתיות בחדרי נפשה היא. עשר שנים לאחר מכן שבו חלומות דתיים לפקוד אותה.

ג'ימס מדבר גם על שינוי אישיות רוחני, מעניק אמונה, שלווה ומשמעות, שעשוי להתרחש בעקבות התגלות חזיונית של האלוהי. הוא קורא לטרנספורמציה הזו קונברסיה. אבל חלום דתי מרהיב יכול להבקיע כמו רגע מרהיב, ששב ונשכח. יונג אומר שחלומות יפים ומרשימים ביותר, לעתים קרובות אין להם השפעה טרנספורמטיבית מתמשכת על החולם; מתנות שאדם קיבל ולא הרוויח אותן (בעבודה) הוא נוטה בקלות לאבד, מכיוון שלטבע האנושי חולשה לקבל מתנות כמובנות מאליהן, ואז שוכחים שיש להתאמץ למען כדי שיתמידו להתקיים.

יונג 1973 ע 61).

חלומות גדולים הם חלומות מיוחדים, שיש לשוב אליהם במשך השנים, כדי לאפשר להם להדהד בתוכנו בכוחם החויתי ולשפוע על הנפש כגשם נדבות. המשמעות של החלום הדתי יכולה להתגלות אחרי זמן רב, ואפילו אחרי שנים רבות. דומה שהם ממתינים שם עד שתבשיל המוכנות לקלוט אותם.

התקפי החרדה הם תחושת תבוסה קשה של האגו במפגש עם הלא-מודע הגדול והמאיים. אולם תבוסת האגו יכולה להיות מקור לצמיחה מחודשת מתוך הכרה בקטנות האגו לעומת הכוחות האחרים הגדולים מאיתנו, כהכרה באינסופי שאין ענינו למחוץ את האדם אלא להכיל ולהנחות אותו. הפחדים עשויים לעבור התמרה ליראה רליגיוזית של הכרת מלכות העצמיות הטראנסונלית, ולאפשר צמיחה מחודשת מתוך מרחב טרנסצנדנטי עמוק וגבוה יותר, אשר שרשי העץ וצמרתו כאחד נוגעים בו.

ההקשבה לחוויה הרליגיוזית היא סוד אישי. ואולם רגש זה הינו כלל אנושי, והטקסים הדתיים מאפשרים לחוות אותו בצוותא. להפוך אותו לחווית שותפות כלל אנושית.

חלומות עשויים להנחות להשתתפות כזו. לפני שנים אחדות חלמתי: "אני רואה מישהי שקוראת לי, אני חושבת שזו אשתו של ישעיהו ליבוביץ, אחר כך אני רואה שגם הוא

שם. הם קוראים לי להצטרף אל קבוצת אנשים, מתחת טלית גדולה אחת, כדי שנגיד
כולנו יחד את ברכת כהנים, כי כל אחד יכול".

ברכת כהנים היא ברכה מקודשת במיוחד. נזכרתי בחלום הזה בימים אלה ממש,
כשמטופלת שלי חלמה שהיא עושה דבר מה שבגללו היא חושבת שצריך לאשפז אותה.
אבל אז היא מוצאת עצמה בבית כנסת. מביאים לשם עוד אנשים שזקוקים לעזרה. היא
חובשת כיפה לבנה וטלית קטן. המורה למוסיקה מכוון אותה. אומרים את ברכת כהנים.
אור שמש רך נופל עליה, "הרגשתי שירה בלב ואושר גדול" - היא אומרת. והיא
מוסיפה - כשהייתי ילדה קטנה הלכתי לבית הכנסת. אז הרגשתי אושר כזה. אז עוד
הירשיתי לעצמי להרגיש. היא בכתה, ודברה על ריקנות וצורך לשוב לבית הכנסת שבו
תהיה תפילה כלבבה. לשוב אל הרגש הדתי, בבחינת מרפא ללב.

אחדים מהחלומות מעניקים תחושה חזקה של אמת אוביקטיבית שהחלום בא להביא
לתודעתנו. חלום מדהים כזה חלמתי בעקבות מות אשה צעירה שלא הכרתי, אבל הכרתי
את בני משפחתה. הם באו לבקש תמיכה לאחר מותה. בחלומי נאמר שמה שאפשר עכשיו
זה לספר פכים קטנים של חייה. ואז אחיה אומר לי בחלום ש"חייה היו מוקדשים לעבודת
הבורא". הירבתי להרהר בחלום החידתי הזה. ולאט התגבשה בי הכרה שאולי החלום
מבקש לומר לי שחיי הילד אינם מוקדשים להורי הילד אלא למי שנתן אותם, לבורא,
שנתן אותם פקדון, עד שילקחו חזרה. ושמשמעות החיים היא הפכים הקטנים של החיים;
לעבוד את החיים הנבראים בקרבנו מרגע לרגע, בפכים הקטנים שלהם, כעבודת הבורא,
בהקשר רוחני גבוה שהוא נבצר מדעתנו, אבל הינו בעל פשר עליון. כשהחלום אומר -
חייה היו מוקדשים לעבודת הבורא - מוענקת משמעות לעצם קיומם, גם אם היו קצרים
כל כך, משום שהיו מונחים על ידי האלוהי. האם החלום בא לומר לי משהו אוביקטיבי
על האופן הרוחני-הדתי בו חייה אותה צעירה את חייה? אינני יודעת. מי יכול לדעת?
מכל מקום החלום סייע לי (וסייע לי לסייע להם) להתיחס למוות הפתאומי והבלתי מובן
של הצעירה מתוך ממד אחר.

החלום הבא עוסק בהמשך קיומה של הנשמה גם לאחר המוות. אשה באמצע החיים,
חולמת שהיא פוגשת אשה זקנה וחכמה, החולמת מבקשת מהאשה שתיתן לה את כל
הידע שעדיין היא לא יודעת. ואז פתאום היא מוצאת עצמה עפה יחד עם המוני אנשים
אחרים, כמו בנהר רחב מאד של גחליליות אור, באושר עילאי ובאהבה, אל אלומת אור

כחולה, שהיא כמו פנס ענק בקצה היקום.

האם חלומות שמתארים את הישארות הנפש, מיידעים את האדם באמת האוביקטיבית על אלמוות הנשמה השבה אל מקורה העליון? או אולי אין הם אלה ביטוי לכמיהתו של האדם לאלמוות הנשמה (פרויד; החלום כמילוי משאלה)? כל שבאפשרותנו לומר הוא כי הלא-מודע מעלה בחלום את הדימויים הארכיטיפיים של הנצחי באמצעותם חווה הנשמה את קיומה. חלום התעופה של הנשמה אל הנצח היה תגובת נגד לתכליתיות העניינית של החולמת, והביא לתודעתה ממד אחר של הנשמה. אולם חלום מלהיב זה גם מפתה ב'קלות הבלתי נסבלת' שבה נעות הנשמות הזורמות מאליהן אל יעדן בממד הרוחי, לעומת הקושי והאיטיות בעבודת הנפש הטיפולית. אין פלא שאנשים נסחפים אחרי סדנאות מיסטיקות (כביכול) למיניהן, כדי לזכות בחוויות "אינסטנט" ארכיטיפיות חד-פעמיות של התעלות ואושר של אהבה אלוהית, במקום לרדת לעמקי צללי נפשם, בדרך הארוכה והיקרה של הפסיכותרפיה, ולזכות שם ברגש אהבה אנושי בחיים היומיומיים. האוהב את אלוהיו בכל לבבו יכול להפתח לעמקי רגשותיו, "לבכות מרוב אהבה להשם יתברך" ללא חשש לדחיה ואכזבה - כך הסביר לי חוזר בתשובה.

הרגש הדתי עשוי להסיט את האדם אל רוחניות יתירה שמנתקת מהחיים המציאותיים והגופניים. אז העצמי, מכוון את האדם לאיזון נכון בין הרוח והחומר, בין הנאצל והמסריח, בין הנעלה והנחות בנפש.

איש חולם - "אני במקום של שרותים צבוריים נקיים ומטופחים. התאים תפוסים. אני מתפלל: "אנא השם הושיעה נא, אנא השם הצליחה נא".

במפגש עם חלומות דתיים טמונות גם סכנות. כך קרה לאדם דכאוני שחלם חלום רב עוצמה. בחלומו ראה את מקל אלוהים שכולו אהבה ואור עצום. הוא התעורר באמונה שהוא הינו המשיח. החלום דחף את האיש שחיפש מוצא מדכאון כרוני, אל מניה מגלומנית. המשיח, במשמעותו הסמלית, נשלח להביא את השלמות המחודשת ואחדות הניגודים (וגר זאב עם כבש). לכן הינו אחד מסמלי העצמי האינטגרטיבי. אולם מכיוון שהפסיכזה ממיסה את החשיבה הסימבולית, הופעתו של דימוי האלוהים בחלום הפכה את הקערה על פיה; (ר"נ אומר: "דע שיש אור שהוא מאיר באלף עולמות. וזה האור אין אדם פשוט יכול לקבל מחמת גדלו") החולם הזדהה עם הארכיטיפ המשיחי באופן

קונקרטי גלוי. (האגו התנפח לגדלות יתר, והזדהה עם ארכיטיפ הכוליות, בעוד שטקסטים דתיים מדגישים שהכרת האל משמעה הכרת הממדים הצנועים של האגו ולא גדלות יתר). הוא חווה את חלומו כמציאות אוביקטיבית ולא כהתגלות חווייתית של הסמל של הגרעין האלוהי שבקרבו. ואז כמו איקרוס שרצה לעוף גבוה מדי, הוא נפל מחדש; אל פסיכוזה ואל דכאון. דימוי האל מופיע כדי לסייע בלכידות הפנימית, ולהקרין אמונה בישועה ומרפא, אולם צריך שהאגו יהיה חזק מספיק, ונתמך במציאות הארצית והחברתית כדי שלא להסחף אחר העוצמות המפתות של ההבלעות באלוהי. הנה חלום שבו נפש האדם שומרת אותו מפני הפיתוי הדתי הטוטלי; המקובל חיים ויטאל, (בספר החזיונות חלק ב', הפרק 'חלומות שחלמתי'.) מספר על חלום בו הוא מגיע אל ראש סולם ושם "חלון גדול ושלהבת אש גדולה ואז הוא קורא לדמות אם ומבקש את עזרתה שהאש לא תשרוף אותו. והיא עונה לו " אין לך עוזר מזה הלהט כי אם אתה בעצמך!" היא נותנת לו עצה לדרך. הוא ממשיך ומגיע אל כסא אלוהים ומבקש להשאר שם ולא לחזור "לעולם השפל". ואז בחלומו אלוהים אומר לו: "עדיין בחור אתה, וצריך אתה לחזור להשלים נפשך ובקץ ימיך תבוא פה למקומך זה". והוא ממלא אחר מצוות האל וחוזר למטה. בחלום יש הנחיה ששומרת עליו מפני מאוייו ומחזירה אותו למציאות התודעתית עלי אדמות.

*

בעיקרם, החלומות שמובאים כאן נועדו להכליל את הרגש והחוויה הרליגיוזית בעולמנו הנפשי, לאפשר אמונה בשורש הרוחני העליון, המנחה אותנו. ולאשר ולהרחיב את זהותנו מתוך הכאן ועכשיו הפרוזאי, הבשר ודם - וגם לאפשר לשאת את מצבי החיים - את קשיי הגוף והנפש, המעידות, העוולות, החרדות, וגם להפתח אל החברותא, השמחה והאהבה, ואל הטבע והאינסופי, וגם אל המוות עצמו. החלומות האלה הם מתנות ששולחת הנשמה הרוחנית, בשפה עתיקה ממקום עתיק. והחלומות האלה - יותר מחלומות אחרים - נותנים להרגיש שאנו לא לבד. הרבה מעבר למה שהיננו, יש משמעות בתשתית המסע הזה.

*

אסיים בקולאז' מתוך שירי יהודה עמיחי:

"אבי בתפילין / ואני בחלומותי רתום".
[עכשיו] "אלוהים מתחבא ואדם צועק אייכה".

"ובגופי שמתכופף להרים דבר שנפל /
אני משתחווה לאלוהים, זו אמונתי, זו דתי".

"גורל אלוהים/ הוא עכשיו כגורל / עצים ואבנים, שמש וירח, /
שהפסיקו להאמין בהם כשהחלו להאמין בו /
אבל הוא מוכרח להשאר עמנו: / לפחות כעצים
לפחות כאבנים / וכשמש וכירח וככוכבים"

*

מקורות

אוטו , רודולף, 1999, הקדושה, ירושלים. כרמל.
ג'ימס , ויליאם, 1969, החוויה הדתית לסוגיה, ירושלים. מוסד ביאליק.
דרייפוס, גוסטב, 1996, יהדות והציונות בעידן חדש - לקראת 2000. ע' 4. תל-אביב.
המכון לחקר עמנו.
ויטאל, חיים, פרקי חזיונות, חלק ב'. מתוך מאזניים, מרץ, 1998.
יונג, קרל גוסטב, 1973, הפסיכולוגיה של הלא-מודע. ע 104.
יונג, קרל גוסטב, 1975, האני והלא-מודע. תרגום חיים איזק. תל-אביב. דביר.
יונג, קרל גוסטב, 1976, פסיכולוגיה אנליטית וחינוך, תל-אביב, דביר.
יונג, קרל גוסטב, 1993, תרגום - אנקורי מיכה. זכרונות חלומות מחשבות. תל-אביב.
רמות.
ניטשה, פרידריך, 1976, תרגום ישראל אלדד, הולדת הטרגדיה-המדע העליז. ע' 274.
ירושלים. שוקן .

נצר, רות, 2000, חלומות של חולת סרטן. מתוך חוברת נפש. מס 3. צורן

עמיחי, יהודה. 1998. פתוח סגור פתוח. ירושלים. שוקן.

פרנקל, ויקטור, 1985, האל הלא-מודע - פסיכטרפיה ודת. תל-אביב. דביר.

. Jung, Carl Gustav, 1973, Four Archetypes, Rebirth . From C.W. 9
Bollingen Series. Princeton.

Von-Franz Marie -Louise, 1980, Alchemy. An Introduction

to the Symbolism and Psychology .Totonto. Inner-City Books.